

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Op en in het web: Hoe de toegankelijkheid van rechterlijke uitspraken kan worden verbeterd

van Opijnen, M.

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Opijnen, M. (2014). Op en in het web: Hoe de toegankelijkheid van rechterlijke uitspraken kan worden verbeterd

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <http://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

HOOFDSTUK 8

Slotbeschouwing

In dit laatste hoofdstuk vatten we allereerst de belangrijkste bevindingen met betrekking tot de onderzoeksvragen samen (§ 8.1). Vervolgens zullen we trachten dit onderzoek in een breder wetenschappelijk perspectief te plaatsen. We beschouwen daartoe allereerst de moeizame relatie die er bestaat tussen bètawetenschappen enerzijds en rechtswetenschap en -praktijk anderzijds (§ 8.2). Daarna onderzoeken we welke perspectieven er zijn om deze relatie te verbeteren, in het bijzonder met betrekking tot wat we het ‘juridisch semantisch web’ kunnen noemen (§ 8.3).

8.1 Onderzoeksbevindingen

In hoofdstuk 1 hebben we als onderzoeksdoelstelling geformuleerd: het leveren van een bijdrage aan het optimaliseren van de publicatie van rechterlijke uitspraken op internet. In hoofdstuk 2 zijn we begonnen met een juridisch dogmatisch onderzoek, en in hoofdstuk 3 hebben we descriptief onderzoek uitgevoerd naar de huidige praktijk. We hebben ons derhalve niet gericht op de meer normatieve vraag in hoeverre ‘transparantie’, zoals dat begrip zich de laatste jaren in openbaar bestuur en maatschappelijk debat ontwikkelt,²¹⁸⁴ eisen stelt aan die publicatie – we hebben ons beperkt tot de vraag in hoeverre die opvattingen reeds hun weerslag hebben gevonden in een juridisch kader, zij het als *lex lata* dan wel als *lex ferenda*.

Vermeldenswaard is in dit licht het recente rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) over de transparantie van de rechtspraak.²¹⁸⁵ Als we de omschrijving van ‘transparantie’ in dit rapport volgen – “*Transparantie (...) kan worden opgevat als doorzichtigheid, begrijpelijkheid en bekritisbaarheid*”²¹⁸⁶ – dan valt moeilijk te verdedigen dat het actief verstrekken van uitspraken daarvan niet een integraal onderdeel vormt.²¹⁸⁷ Maar terwijl met rechters wordt gediscussieerd over transparantieverhogende middelen als camera’s in de rechtszaal, publicatie van kengetallen en participatie van rechters in het maatschappelijk debat,²¹⁸⁸ wordt de publicatie van rechterlijke beslissingen vrijwel nergens genoemd, noch door de onderzoekers, noch door de geïnterviewde rechters zelf.

Deze constatering zou zowel geruststellend als verontrustend kunnen zijn. Geruststellend, als we zouden weten dat de publicatie van uitspraken op Rechtspraak.nl inmiddels al zo vanzelfsprekend is dat vermelding ervan als zijnde transparantieverhogend niet meer noodzakelijk is. De kritiek die echter nog op het publicatiebeleid wordt geuit en de toch nog geringe aandacht die er in het – kenbare – beleid van de Raad voor de rechtspraak voor

2184 Vgl. m.b.t. Nederland [Scholtes 2012] en m.b.t. de EU [Buijze 2013].

2185 [WRR 2013].

2186 Ibid., p. 27.

2187 Deze opvatting vindt steun in het regelmatig gebruik, door wetgever en rechtspraak, van het woord ‘transparantie’ in relatie tot de publicatie van uitspraken. Vgl. bijv. de in § 2.3.2.2.2.4 geciteerde passage uit de memorie van toelichting bij de Nieuwe Wet openbaarheid van bestuur en het scharen van uitsprakenpublicatie onder het kopje ‘transparantie’ in het Meerjarenplan 2008-2011 van de Rvdr ([Rvdr 2007a], *vide supra*: § 3.4.2.1). Ook dragen de Selectiecriteria Rechtspraak.nl 2012: “(O)nder meer bij aan de transparantie van de rechtspraak voor de maatschappij.” ([Redactie Rechtspraak.nl 2012c]). Vgl. ook [Scholtes 2012, p. 97].

2188 [WRR 2013, p. 223].

lijkt te zijn, doen echter vermoeden dat verontrusting een passender gemoedstoestand is: de publicatie van uitspraken wordt door de WRR kennelijk niet beschouwd als essentieel onderdeel van het transparantiebeleid van de rechtspraak. Een mogelijke verklaring hiervoor vinden we even verderop in het rapport:

*Door publicatie wordt de transparantie in ieder geval voor de beroepsgroep verhoogd. Of burgers en journalisten veelvuldig de website en juridische tijdschriften raadplegen om uitspraken te lezen mag sterk worden betwijfeld. Maar waarschijnlijk is hun behoefte hieraan ook niet erg groot.*²¹⁸⁹

Deze aanname is niet alleen ongefundeerd maar ook onjuist. Zo blijkt uit onderzoek dat journalisten die Rechtspraak.nl bezoeken daarop met name de uitsprakendatabank raadplegen²¹⁹⁰ en kan de oplettende krantenlezer zien dat de pers er inderdaad regelmatig gebruik van maakt.²¹⁹¹

Ernstiger nog dan de veronderstelde desinteresse en het vermeend onvermogen van de burger om van rechterlijke uitspraken kennis te nemen, is de staatsrechtelijke misvatting dat de door de WRR als onderdeel van transparantie opgevatte ‘bekritiseerbaarheid van de rechter’ – de ‘*scrutiny of justice*’ van art. 6 EVRM²¹⁹² – gerealiseerd zou kunnen worden zonder zijn (belangrijkste) uitspraken voor het publiek toegankelijk te maken. Wat er ook zij van de andere middelen die worden ingezet om de zichtbaarheid van de rechter te vergroten, het is toch de kenbaarheid van zijn oordeel in concrete zaken waar het bij ‘transparantie’ uiteindelijk om zou moeten gaan. De titel van het rapport – ‘Speelruimte voor transparantere rechtspraak’ – zou hebben kunnen noden tot een discussie over de vraag in hoeverre nieuwe technische mogelijkheden om de eindproducten van de rechtspraak aan een nauwgezet onderzoek te onderwerpen, consequenties zouden moeten hebben voor de omvang van het te publiceren uitsprakencorpus. Deze vraag is helaas gesteld noch beantwoord, terwijl uit ons onderzoek in hoofdstuk 2 naar voren is gekomen dat juist hier een intrigerend vacuüm ligt.

Bij het beschrijven van het juridisch kader met betrekking tot openbaarheid, verstrekking en toegankelijkheid van de rechterlijke uitspraak hebben we ons twee hoofdvragen gesteld. De eerste vraag luidde: ‘bestaat er een juridische verplichting tot het publiceren van uitspraken, en zo ja, betreft dit alle uitspraken of een selectie?’ We hebben het eerste deel van deze vraag bevestigend beantwoord. Weliswaar is er – in Nederland – geen formele wet die tot publicatie van rechtspraak verplicht, maar door de regering vastgelegde beleidsintenties, bestendige praktijk in binnen- en buitenland en een groeiend corpus van secundaire teksten kunnen de conclusie dragen dat er inmiddels een positiefrechtelijke verplichting bestaat tot het publiceren van op z’n minst een selectie van relevante uitspraken. In vrijwel alle instrumenten wordt over een dergelijke selectie gesproken, terwijl tegelijkertijd de regels

2189 Ibid., p. 279.

2190 [Rvdr 2005c].

2191 Zie bijv. [Jensma 2013], die verklaart regelmatig met zijn “*Schepnetje op Rechtspraak.nl langs te komen om boeiende uitspraken te zeven.*”

2192 Zoals verwoord in EHRM 8-12-1983, 7984/77, Serie A. no 71, r.o. 27. *Vide supra*: § 2.2.1.2.

omtrent de openbaarheid van de rechterlijke uitspraak niet zo mogen worden opgevat dat zij verplichten tot een elektronische bekendmaking van de rechterlijke beslissing. Ondanks het bestaan van de technische mogelijkheden om het in het openbaar uitspreken van het rechterlijk oordeel langs elektronische weg te laten verlopen, zijn er geen klemmende redenen die daartoe noodzaken. De (interne) beschikbaarheid van uitspraken in elektronische vorm en de daardoor toegenomen mogelijkheden om het rechterlijk beleid aan allerlei onderzoeksvragen te onderwerpen, zouden wel tot een meer expliciete discussie mogen leiden over de vraag wanneer en onder welke condities er toch een plicht zou kunnen ontstaan om deze gegevens aan het publiek te verstrekken.

De tweede hoofdvraag met betrekking tot het juridisch kader betrof de eisen waaraan publicatie moet voldoen: ‘in hoeverre moeten uitspraken worden geanonimiseerd, welke eisen kunnen worden gesteld aan allerlei toegankelijkheidsaspecten, zoals presentatie en doorzoekbaarheid?’

Terwijl er in de aanloop naar, en in de eerste jaren van de grootschalige publicatie van rechtspraak op internet nog regelmatig werd gediscussieerd over de noodzaak tot anonimisering – zowel door de rechtspraak zelf, als door wetenschap en wetgever – lijkt hierover thans het juridisch pleit beslecht: de garantie van anonimiteit is een absolute voorwaarde om de toegang tot recht en rechter voor iedereen gelijkelijk te waarborgen. De stelling dat in het digitale tijdperk anonimiteit niet meer bestaat, vermag daartegen geen stand te houden. Bij de ultieme geschilbeslechter komen de meest persoonlijke details ter sprake, en de burger moet erop kunnen vertrouwen dat die gegevens de vertrouwelijkheid van de rechtszaal niet verlaten.

Het juridisch kader met betrekking tot de toegankelijkheid is minder eenduidig, maar ook daar ontwikkelen zich steeds meer normen. Het meest expliciet zijn deze met betrekking tot hergebruik, waar de regels steeds meer nopen tot beschikbaarstelling in open formaten en zo verrijkt als mogelijk. Daarnaast moeten gebruikers kunnen vertrouwen op de juistheid van gepubliceerde documenten en worden geïnformeerd over gerelateerde uitspraken in dezelfde rechtsgang. Alle uitspraken moeten bovendien van een goede identifier zijn voorzien, die zowel door juristen als in geavanceerde informatieontsluitingsarchitecturen kan worden gebruikt. Ten slotte moeten er goede zoekfaciliteiten zijn en mag de gebruiker niet verdrinken in een overvloed aan informatie. Deze laatste voorwaarde lijkt ook in de weg te staan aan een te massale publicatie van (triviale) uitspraken.

In hoofdstuk 3 hebben we de geschiedenis van de interne en externe uitsprakenpublicatie in Nederland onderzocht. Daarbij hebben we de vraag gesteld in hoeverre in de praktijk wordt voldaan aan het in hoofdstuk 2 geschetste juridisch kader. Alhoewel er – ook na de start van Rechtspraak.nl – een lange aanlooptijd nodig is geweest, lijken de gerechten steeds meer overtuigd van het belang van tijdige en ruimhartige publicatie, waarbij ook de toegankelijkheid steeds meer aandacht krijgt. In een internationale vergelijking doet Nederland het goed: de sinds 2012 geldende selectiecriteria behoren tot de meest uitgewerkte, alle intern of extern gepubliceerde uitspraken worden voorzien van de *European Case Law Identifier*,

uitspraken van alle gerechten zijn te vinden op één enkele website, waar ze worden voorzien van een inhoudsindicatie en sinds juni 2013 ook van hun processuele context.

De situatie dat uitspraken wel in tijdschriften verschijnen, maar niet op Rechtspraak.nl staan, lijkt inmiddels ten einde gekomen, en ook wanneer de publicatiecijfers worden vergeleken met de zaaksafhandelingsstatistieken kunnen we concluderen dat steeds beter een ‘representatieve selectie van uitspraken’ wordt gepubliceerd.

Grootschalige publicatie van rechtspraak heeft echter ook een schaduwzijde: hoe meer uitspraken in de databank, des te groter het probleem van de toegankelijkheid. Drie aspecten daarvan hebben we in het bijzonder uitgediept. In hoofdstuk 4 hebben we ons de vraag gesteld: ‘wat is de beste manier om uitspraken te identificeren, en hoe kunnen ze het beste worden geciteerd?’

We zijn daarbij tot de conclusie gekomen dat identificatie op het niveau van het bibliografische ‘werk’ noodzakelijk is. Het LjN was zo’n type identifier, maar kende nog enkele problematische aspecten. Als ideaaltypische oplossing is de *European Case Law Identifier* ontwikkeld. Na een daarop gerichte aanbeveling van de Raad van Ministers van de EU is en wordt deze ECLI nu ook ingevoerd, eerst – op beperkte schaal – in Frankrijk, Tsjechië en Slovenië, en op 28 juni 2013 ook in Nederland. Introductie is ook bij EHRM en HvJ EU voorzien, evenals in diverse andere EU-lidstaten. Mede door gebruik van geharmoniseerde metadata wordt met ECLI een belangrijke bijdrage geleverd aan het Europees juridisch semantisch web, waarmee rechtsbronnen ook grensoverschrijdend aan elkaar kunnen worden verbonden. Citatie van jurisprudentie in rechtspraak en literatuur gebeurt daarom bij voorkeur met een ECLI. Citatie met behulp van vindplaatsen of zaaknummers moet worden ontraden: het leidt gemakkelijk tot verwarring en wordt door de computer slecht begrepen. Overwogen zou moeten worden om de regels voor het aanhalen van rechterlijke uitspraken door middel van regelgeving te formaliseren.

In hoofdstuk 5 zijn we nader ingegaan op de criteria die kunnen worden gebruikt om te komen tot een representatieve selectie van uitspraken. Onverminderd de noodzaak om hiertoe zo objectief mogelijke criteria vast te leggen, zien we geleidelijk een verschuiving optreden. Terwijl vroeger – tot aan de beginjaren van grootschalige elektronische publicatie – vooral werd gedebatteerd over selectie als inputprobleem, is de focus steeds meer verplaatst naar de selectie als outputvraagstuk, en daarmee is het getransformeerd tot een relevantieprobleem uit de wetenschap van de *information retrieval*. Met andere woorden, de vraag: ‘hoe kunnen we ervoor zorgen dat we een collectie opbouwen waarin de meest belangwekkende uitspraken zijn opgenomen?’ evolueert steeds meer tot: ‘hoe kunnen we uit de enorme databank onze gebruikers de relevante uitspraken aanbieden?’ Gebaseerd op wat de *information retrieval* ons leert, hebben we een onderscheid gemaakt in vijf relevantiemaniëfestaties die voor de doorzoekbaarheid van jurisprudentie allemaal van belang zijn: algoritmische relevantie, onderwerpsrelevantie, cognitieve relevantie, situationele relevantie en domeinrelevantie.

Alvorens daarop voort te bouwen in hoofdstuk 7, hebben we in hoofdstuk 6 eerst een ander onderdeel van het toegankelijkheidsaspect ‘hanteerbaarheid’ onder de loep genomen: de mogelijkheden om een uitspraak in z'n materiële context te beschouwen. De onderzoeksvraag daarbij was: ‘hoe kunnen we deze context met behulp van de computer expliciteren?’ Die computer is nodig omdat het handmatig leggen van links tussen uitspraken, wetgeving en rechtswetenschappelijke literatuur weliswaar tot kwalitatief goede informatie kan leiden, maar bij grote volumes ondoenlijk is. In dit hoofdstuk hebben we daarom softwareoplossingen ontwikkeld waarmee *linked data* uit ongestructureerde teksten kunnen worden geëxtraheerd. Met de resultaten daarvan kan met vrij grote trefzekerheid jurisprudentie worden gevonden waarin bijvoorbeeld specifieke wetsartikelen worden aangehaald, kunnen met behulp van citatie-indexen jurisprudentielijnen worden gevisualiseerd en kan in een oogwenk alle wetenschappelijke literatuur worden verzameld waarin een bepaalde uitspraak wordt besproken.

De hanteerbaarheid van uitspraken kan verder worden verbeterd door de domeinrelevantie van uitspraken te expliciteren. Ter berekening van deze vraag- en gebruikersonafhankelijke relevantiemaniëfestatie hebben we in hoofdstuk 7 het *Model for Automated Rating of Case law* ontwikkeld, dat voor een belangrijk deel leunt op de waarde die de juridische gemeenschap – de ‘crowd’ – aan een uitspraak toekent. We gebruiken daartoe onder meer gegevens omtrent de publicatie en annotatie van uitspraken in jurisprudentieperiodieken, alsmede de citatie van uitspraken in rechtswetenschappelijke literatuur en rechtspraak. Ten behoeve van de gebruiksvriendelijkheid is er een indeling in vijf MARC-klassen, waarbij MARC-1 de dertien-in-een-dozijn-uitspraken omvat, en MARC-5 de *landmark cases*. Voor de korte periode dat een uitspraak nog niet volledig door de crowd is beoordeeld, blijken endogene variabelen, zoals uitgaande verwijzingen naar jurisprudentie en regelgeving, goede voorspelers van het oordeel dat de crowd uiteindelijk over de uitspraak velt.

Zowel het geautomatiseerd extraheren van *linked data* als het MARC-algoritme kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan de hanteerbaarheid van grote uitsprakencollecties. Daarmee wordt één van de laatste barrières geslecht die aan een meer massale publicatie van uitspraken in de weg staan. In een situatie waarin (bijna) alle uitspraken zouden worden gepubliceerd, kan de gebruiker er dan bijvoorbeeld voor kiezen om alleen de uitspraken met een rating van MARC-2 en hoger te doorzoeken. De grote bulk van triviale beslissingen blijft hem dan bespaard. De kritische burger of onderzoeker daarentegen kan alle uitspraken bekijken en deze – na download van de open data – met bijvoorbeeld jurimetrische technieken onderzoeken.

8.2 De moeizame relatie tussen bètawetenschappen en het recht

In een artikel uit 2010 schetsen De Mulder c.s.²¹⁹³ de stand van zaken met betrekking tot de jurimetrie, een vakgebied dat zij definiëren als het met mathematische modellen bestuderen van juridische verschijnselen ter verklaring en voorspelling van menselijk gedrag.²¹⁹⁴ Ze constateren dat de jurimetrie – al dan niet in samenhang met de daaraan nauw gerelateerde disciplines van kennismanagement en informatietechnologie – zich nooit in een grote belangstelling heeft mogen verheugen. Ze verklaren dit uit angst voor nieuwe technologie, angst om kennis te delen, angst voor positieverlies, een de juridische beroepsgroep eigen conservatisme,²¹⁹⁵ alsmede een gebrek aan wetenschappelijke interdisciplinariteit. Alhoewel angst en conservatisme in het verleden mogelijk een rol hebben gespeeld, heeft de juridische gemeenschap de laatste jaren echter bewezen nieuwe technologie en daarbij behorende attitudes wel degelijk te kunnen adopteren. Rechters zijn voorzien van een iPad, steeds meer bronnen zijn (alleen nog maar) online te raadplegen, camera's in de rechtszaal zijn (beperkt) toegestaan,²¹⁹⁶ de zittingszaal wordt van de modernste elektronica voorzien²¹⁹⁷ en digitaal procederen doet gestaag zijn intrede.²¹⁹⁸ De penetratie van technologie in samenleving en privéleven zullen zeker aan deze attitudeverandering hebben bijgedragen, maar er ligt ook een zeker pragmatisme aan ten grondslag. Technologie – en alles wat daar voor de onkundige buitenstaander achter schuil gaat – wil men alleen adopteren bij het zien van een bruikbaar product; vage beloftes worden met scepsis onthaald.²¹⁹⁹

Dit geldt overigens niet alleen voor de jurimetrie. Een vergelijkbare attitude zien we ook ten opzichte van de wetenschappelijke richting die zich beweegt op het snijvlak van de kunstmatige intelligentie en het recht. Een goede Nederlandse benaming voor deze wetenschap is er niet, we sluiten daarom aan bij het vaak gebruikte 'AI & law', waarin 'AI' staat voor 'Artificial Intelligence'. Kort samengevat stelt men zich hier de vraag of computers recht kunnen spreken.²²⁰⁰ Het schetsen van een toekomstbeeld waarin de humane rechter wordt vervangen door een digitale geschilbeslechter doet de relatie tussen bètawetenschappers en juristen geen goed. Wat de laatstgenoemden zich echter onvoldoende realiseren, is dat – nu

2193 [De Mulder, van Noortwijk en Combrink-Kuiters 2010].

2194 De letterlijke definitie luidt: "Jurimetrics is the empirical study of the form, the meaning and the pragmatics (and the relationships between those) of demands and authorisations issuing from state organisations with the aid of mathematical models and using methodological individualism as the basic paradigm for the explanation and prediction of human behaviour."

2195 Anders: [Weusten 2000], die bestrijdt dat de juridische beroepsgroep op de genoemde aspecten afwijkt van andere beroepsgroepen.

2196 [Presidentenvergadering 2013], zie ook [van der Mije 2013].

2197 <www.digitale-zittingszaal.nl>.

2198 Zie hierover uitgebreid de brief van de Minister van Veiligheid en Justitie over het programma Kwaliteit en Innovatie rechtspraak (KEI): Kamerstukken II 2012-2013, 29 279, nr. 164.

2199 Ook tijdens dit onderzoek hebben we dat mogen ervaren: theoretische uiteenzettingen werden vaak hoofdschuddend ontvangen, maar de demonstratiesoftware (Bijlage 13) leidde tot reacties in de trant van: "Dat wil ik hebben, wanneer is het klaar?"

2200 [van den Herik 1991].

schaakcomputer *Deep Blue* wereldkampioen Kasparov heeft verslagen en computer *Watson* de Amerikaanse televisiequiz *Jeopardy* heeft gewonnen – de rechtsprekende computer voor de AI-wetenschap gewoon de volgende uitdaging vormt, en dat deze helemaal niet is bedoeld om de rechter brodeloos te maken.

Een dergelijk toekomstbeeld wakkert evenwel de door De Mulder c.s. gesignaleerde angsten aan, en creëert bovendien te hoge verwachtingen. Wie de *proceedings* van de jaarlijkse conferenties van Jurix en ICAIL (*International Conference on Artificial Intelligence and Law*) leest, beseft evenwel dat de computer voorlopig nog geen recht zal spreken. Een belangrijke oorzaak daarvoor is gelegen in de verschillen van opvatting die er leven tussen juristen en natuurwetenschappers over fundamentele begrippen als ‘waarheid’, ‘bewijs’²²⁰¹ en zelfs ‘wetenschap’.²²⁰²

Terwijl het rechtsbedrijf geleidelijk digitaliseert, blijft de wetenschap in dat proces dus aan de zijlijn staan. Hiervoor bestaan verschillende, nauw met elkaar samenhangende, verklaringen. Een eerste verklaring kwam reeds aan de orde: de ambities – en soms zelfs ‘pretenties’ – van de wetenschap zijn regelmatig te hoog. Opvallend is dat deze ambities vooral leven in de niet-rechtswetenschappelijke hoek. Veel rechtsinformatisch onderzoek werd en wordt verricht door AI'ers, informatici, statistici en andere bètawetenschappers die het recht beschouwen als een binnen hun eigen vakgebied op te lossen puzzel. Natuurlijk kan niemand hen deze academische onderzoeksvrijheid ontzeggen, maar het is illusoir te denken dat vanuit volslagen andere vakgebieden antwoorden kunnen worden geformuleerd op de kernvragen van rechtswetenschap en rechtspraktijk.

Alleen in samenwerking en kruisbestuiving is er voortgang te verwachten, maar een gebrek aan dergelijke interdisciplinariteit vormt een volgende verklaring voor de relatieve afwezigheid van de wetenschap bij de digitalisering van het rechtsbedrijf. Niet alleen moeten verschillende disciplines weten dat ze baat kunnen hebben bij elkaars kennis en inzichten, ze moeten ook bereid zijn samen te werken, en een basaal inzicht hebben in elkaars vakgebied.²²⁰³ Zowel in de wetenschap sec, als in de samenwerking tussen praktijk en wetenschap is dergelijke kruisbestuiving moeilijk te realiseren. Omdat de gemiddelde jurist vaak niet weet wat statistiek of informatica vermag en omdat de gemiddelde statisticus of informaticus weinig benul heeft van de dogmatische eigenaardigheden van het juridisch domein, komen deze werelden moeilijk tot elkaar.²²⁰⁴ En aan mensen met zowel een juridische als

2201 Deze discussie laaide fel op naar aanleiding van het verschijnen van [Wagenaar, Israëls en van Koppen 2009] en de rechterlijke dwalingen in de Schiedammer Parkmoord (finale uitspraak: ECLI:NL:HR:2007:BA5831) en Lucia de B. (finale uitspraak: ECLI:NL:GHARN:2010:BM0876). Voor een overzicht van de standpunten in dit debat zie [Mackor 2010].

2202 Veel bètawetenschappers willen slechts spreken over ‘rechtsgeleerdheid’ en niet over ‘rechtswetenschap’, zie hierover o.m. [Stolker 2011].

2203 Vgl. ten aanzien van juridisch kennismanagement in het bijzonder [De Mulder en van Noortwijk 2003].

2204 Vgl. [Vranken 2010, p. 328] die stelt: “(E)mpirisch onderzoek (mag) niet loszingen van een juridische vraagstelling, of ruimer: van kennis van wat in het recht speelt. Hiermee bedoel ik niet dat dergelijk onderzoek onmiddellijk praktisch relevant moet zijn, zeker niet, maar (...) ik meen dat het wel op zeker ogenblik direct of indirect ergens moet landen in rechterlijke praktijk of bij beleidsmakers.”

een natuurwetenschappelijke achtergrond is een chronisch gebrek, onder meer omdat academische curricula niet of nauwelijks in dergelijke specialisaties voorzien.

Een extra obstakel, en een derde verklaring voor het aan de zijlijn blijven van de wetenschap, wordt gevormd door de weinig congruente doelstellingen van wetenschappelijk onderzoek en rechtspraktijk. In de universitaire wereld speelt fundamentele wetenschappelijke nieuwsgierigheid een belangrijke rol, maar ook bij toegepast onderzoek overheerst vaak de universitair-institutionele dynamiek, waarin promoties en publicaties een cruciale rol spelen. Of een samenwerkingsproject een in de praktijk werkende oplossing oplevert, is voor een wetenschapper mooi meegenomen, maar bezien vanuit zijn eigen *core business* niet van doorslaggevend belang. Men moet er dan ook niet vreemd van opkijken dat de rechtspraktijk niet-juridische denkracht liever elders inhuurt. De ontwikkeling van (vernieuwende) informatica is dientengevolge vooral het domein van – meestal ingehuurde en dus tijdelijke – IT'ers, over het algemeen overigens evenmin gehinderd door te diepgravende kennis van het recht(sbedrijf). Dit leidt tot weer een andersoortig resultaat: er wordt wel een werkend systeem opgeleverd,²²⁰⁵ maar de kennis die met het ontwikkelen daarvan is opgedaan, wordt via publicaties te weinig gedeeld met andere (overheids)organisaties of wetenschap.

En niets af willende doen aan de inzet en deskundigheid van IT-beheerorganisaties, vergt het noodzakelijke continu doorontwikkelen van domeinspecifieke systemen voor beslissingsondersteuning en kennismanagement een langdurige verbintenis tussen disciplines en organisaties.

Een vierde reden voor de moeizame vorderingen in de wetenschap is meer praktisch van aard. Lange tijd was de rechtspraktijk een papieren wereld. Voor het onderzoek van in pleidooien aangevoerde of door de rechter gehanteerde argumenten moesten allereerst de documenten worden vergaard, en vervolgens moesten de relevante elementen daarin worden geturfd of overgetypt in een rekenblad voordat er – vanwege de enorme kosten noodzakelijkerwijs op zeer beperkte schaal – een model kon worden gebouwd of getoetst. Onderzoek op wetgevingsdata, parlementaire informatie of jurisprudentie was om vergelijkbare redenen tijdrovend, kostbaar, en niet schaalbaar naar volumes die voor de praktijk bruikbare applicaties of bevindingen op zouden kunnen leveren.

Alhoewel de wetenschap reflecteert op de digitaliseringsontwikkelingen binnen de rechtspraak – bijvoorbeeld met betrekking tot juridische aspecten,²²⁰⁶ institutionele vraagstukken,²²⁰⁷ de regels waaraan de rechtspraak zich in de digitale wereld zou moeten houden²²⁰⁸ of de rol die IT zou kunnen spelen in judiciële veranderingsprocessen²²⁰⁹ – is de

2205 Niet altijd overigens, zie bijv. het mislukte Hoger Beroep Stelsysteem Strafrecht ([Reiling 2009, p. 63]) en de problematische ontwikkelingen rond het Geïntegreerd Processysteem Strafrecht (Kamerstukken II 2012-2013, 29 279, nr. 167 en [Hulsman 2013]).

2206 Bijv. [Groothuis 2011].

2207 Bijv. [Schmidt 2007].

2208 Bijv. [van den Hoogen 2007].

2209 Bijv. [Reiling 2009].

wetenschap zelf dus nauwelijks een actieve participant in die ontwikkelingen. De vraag is of dat anders zou moeten of kunnen.

De digitalisering van het primaire rechtspraakproces draait om bedrijfsvoering, proces-rechtelijke wijzigingen en organisatieveranderingsvraagstukken. Raad voor de rechtspraak, wetgever en gerechtsbesturen zijn de aangewezen partijen om dergelijke kwesties op te pakken, en er zijn geen aanwijzingen dat (niet-rechts)wetenschappelijke inbreng daar dringend noodzakelijk is. Met betrekking tot de meer inhoudelijk juridische kennis ligt de zaak evenwel anders. Hierop gaan we in de volgende paragraaf nader in.

8.3 De lonkende perspectieven van het juridisch semantisch web

De belangrijkste ontwikkelingsstadia die het WWW doormaakt, worden wel aangeduid als ‘web 1.0’, ‘web 2.0’ en ‘web 3.0’. Deze ontwikkelingsfasen volgen elkaar niet letterlijk op, maar kenschetsen ontwikkelingen die voor een deel gelijktijdig plaatsvinden²²¹⁰ en als volgt kunnen worden samengevat.²²¹¹ Op web 1.0 wordt informatie gepubliceerd die reeds voor andere media was geproduceerd, zonder veel toegevoegde mogelijkheden voor het doorzoeken of integreren daarvan. Web 2.0 kenmerkt zich door een actieve gebruikersparticipatie, waardoor de grens tussen informatieproducenten en consumenten diffuser wordt. Web 3.0 is een andere term voor het semantisch web:

*(...) (Not a separate Web but an extension of the current one, in which information is given well-defined meaning, better enabling computers and people to work in cooperation.*²²¹²

Ook de term ‘linked data’ wordt hiervoor wel gebruikt, alhoewel deze term het risico in zich draagt om te beperkt te worden opgevat. Het gaat immers niet alleen om de verbanden die er tussen data zijn, maar ook om de betekenis ervan. In web 3.0 zijn vorm en inhoud volledig ontkoppeld, kunnen data tot op een veel dieper granulariteitsniveau dan het document worden verwerkt en geanalyseerd, en kunnen, dankzij de gestandaardiseerde manier waarop data zijn getagd en technisch benaderbaar zijn gemaakt, in ‘mashups’ gegevens uit totaal verschillende bronnen met elkaar worden verbonden.

Alhoewel het semantisch web zich niet beperkt tot bepaalde domeinen, worden voor allerlei disciplines wel specifieke bouwstenen ontwikkeld, gebaseerd op de algemene semantisch-webstandaarden. Ook voor het juridisch semantisch web ontwikkelen zich steeds meer ingrediënten. Voor een optimaal functioneren van het juridisch semantisch web dienen deze componenten in beginsel voor iedereen toegankelijk te zijn. De Europeanisering van het recht vraagt daarbij om een grensoverschrijdende aanpak, die moet leiden tot

2210 Vgl. o.m. [Evans 2006], die ook nog een web 4.0 ziet.

2211 Uitbreider: [van Opijnen 2010b, par. 1.3].

2212 [Berners-Lee, Hendler en Lassila 2001].

een Europees juridisch semantisch web.²²¹³ We bespreken hieronder kort de belangrijkste componenten voor een dergelijk web.

Een eerste bouwsteen wordt gevormd door de unieke en persistente identificatie van primaire en secundaire rechtsbronnen.²²¹⁴ Internationaal zijn met de *European Case Law Identifier* en de *European Legislation Identifier* belangrijke stappen gezet; implementatie – ook met betrekking tot het grensoverschrijdend toegankelijk maken van de toegekende identifiers – zal moeten aantonen dat dit ook echt gaat werken. In Nederland is bovendien met de Juriconnect-standaarden (voor CVDR en BWB) een belangrijk obstakel voor de interoperabiliteit van datacollecties geslecht.

De tweede bouwsteen heeft betrekking op de juridische semantiek van informatie. In de eerste plaats bestaat deze uit algemene, niet-doelgebonden taxonomieën en thesauri, zoals bijvoorbeeld de door het EU-publicatiebureau onderhouden Eurovoc-thesaurus. Daarnaast ontwikkelen zich woordenboeken voor specifieke toepassingen, in het bijzonder voor berichtenverkeer in de justitiële keten, zowel op nationaal als Europees niveau.²²¹⁵ De publieke beschikbaarheid van dergelijke bronnen, in machineleesbare formaten, is voor hergebruik van eminent belang. Eurovoc geeft daarin het goede voorbeeld,²²¹⁶ maar veel nationale bronbestanden laten wat dat betreft nog te wensen over.²²¹⁷ Om nationale en internationale thesauri interoperabel te maken, wordt in het project ‘Legivoc’ getracht hiertoe standaarden te ontwikkelen.²²¹⁸

Een derde bouwsteen wordt gevormd door standaarden waarmee de juridische regels en het juridisch redeneren kunnen worden beschreven.²²¹⁹ Standaarden hiervoor zitten nog in de ontwikkelingsfase.²²²⁰

De vierde en laatste bouwsteen wordt gevormd door de brongegevens zelf. Hierboven²²²¹ merkten we met betrekking tot de beschikbaarheid van voldoende gegevens op dat dit voor de wetenschap lange tijd een obstakel heeft gevormd om grootschalig onderzoek te doen. Door de aanwezigheid van steeds meer data, en de beschikbaarstelling ervan in

2213 [van Opijnen 2011g] en [van Opijnen 2012b].

2214 *Vide supra*: hfd. 4.

2215 Zoals in het e-Codex project: [Francesconi 2012].

2216 D.d. 31-07-2013 als XML en als SKOS/RDF ('Simple Knowledge Organization System', resp. 'Resource Description Framework' (*vide supra*: noot 1963).

2217 Zo zijn d.d. 31-07-2013 de door de Justitiële Informatiedienst ontwikkelde gegevenswoordenboeken voor jeugdstrafrecht, jeugdbescherming, vreemdelingenketen en strafrechtsketen op <www.justid.nl/ebv/publicaties> alleen beschikbaar in de niet voor hergebruik geschikte formaten HTML en PDF. De door het WODC onderhouden Justitiethesaurus is alleen als PDF beschikbaar: <www.wodc.nl/onderzoeksdatabase/ov-201201-justitiethesaurus-2012.aspx>.

2218 [Raad EU 2013a, al. 22-24].

2219 [Boer 2009].

2220 Bijv. LegalRuleML, een *markup*-taal voor juridische regels: [Athán, Boley, Governatori et al. 2013].

2221 *Vide supra*: § 8.2.

voor hergebruik geschikte formaten, zijn de onderzoeksmogelijkheden in een paar jaar tijd explosief toegenomen. Overvloed leidt overigens tot een geheel ander probleem: ‘*big data*’.

*Big Data is a loosely defined term used to describe data sets so large and complex that they become awkward to work with using standard statistical software.*²²²²

‘*Big data*’ vormt derhalve een rekbaar begrip, want de ontwikkelingen in opslag- en analyse-software verleggen continu de grenzen van verwerkbaarheid, en bovendien is de beschikbaarheid van voldoende hardware en geschikte software afhankelijk van de technische en financiële mogelijkheden van de onderzoeker. Omdat rechtspraak en rechtswetenschap geen grote traditie hebben in de omgang met omvangrijke databestanden, zullen *big-data*-problemen regelmatig de kop opsteken.

Maar allereerst dienen de benodigde data natuurlijk beschikbaar te zijn, in een zo’n hoog mogelijke kwaliteit. Deze kwaliteit kan worden afgemeten op de schaal van de ‘5 * *open data*’ van Tim Berners-Lee:²²²³

- * Data zijn beschikbaar op internet (ongeacht het formaat), met licentie tot hergebruik.
- ** Als voorgaand, maar in een machineleesbaar formaat. Dus bijvoorbeeld niet als PDF maar als Excel.
- *** Als voorgaand, maar er wordt een open standaard gebruikt; bijvoorbeeld *Open Document Format* (ODF), in plaats van Word of Excel.
- **** Gebruik van URI’s om data te identificeren.
- ***** Gebruik van linked data, om de eigen data te verbinden met andere datasets.

De data waaruit het juridisch semantisch web moet worden opgebouwd, bevinden zich in verschillende stadia van ontsluiting. Rechterlijke uitspraken hebben – voor zover gepubliceerd – drie tot vier sterren. Machineleesbare structurering, onder meer door het nummeren van alinea’s of overwegingen, het (verborgen) markeren van gebruikte standaardtekstblokken, het expliciteren van verwijzingen – bijvoorbeeld door inzet van de in dit onderzoek ontwikkelde technologie – en het aanbrengen van semantische metadata, zouden uitsprakencollecties naar vijf sterren kunnen promoveren. Mede met het oog op het belang dat de rechtspraak zelf heeft bij het juridisch semantisch web ten behoeve van de interne informatieontsluiting, en rekening houdende met de rechtsvormende rol van jurisprudentie, kunnen we zelfs zeggen dat de rechtspraak hiertoe – althans moreel – verplicht is.²²²⁴ We zagen dat Nederland in een internationale vergelijking tot nu toe goed heeft gescoord bij het publiceren van uitspraken op internet. Maar of deze goede positie stand kan houden, zal nog moeten blijken. Als het gaat over de voortvarendheid waarmee semantisch-webtechnologie wordt ingezet om de toegankelijkheid van jurisprudentie voor maatschappij en (met name)

²²²² [Snijders, Matzat en Reips 2012].

²²²³ <stardata.info>.

²²²⁴ Over de plichten van de rechtspraak met betrekking tot het semantisch web zie ook [van Opijnen 2010b], in het bijzonder par. 6.2.

de rechterlijke organisatie zelf te verbeteren, dan wordt Nederland voorbijgestreefd door landen die een speciaal hierop gerichte dienst hebben, zoals CENDOJ in Spanje en *Lov-data* in Noorwegen. Het is de vraag of de aanjagende, coördinerende en visionaire rol die het hiermee vergelijkbare maar thans opgeheven Bistro meer dan tien jaar heeft gespeeld, in voldoende mate kan en zal worden opgevangen door de diverse organisatieonderdelen waarover het takenpakket thans is verspreid.

Ook wetgeving en parlementaire informatie zijn in steeds ruimere mate en in steeds betere kwaliteit beschikbaar, al is ook daar nog veel ruimte voor verbetering.²²²⁵ Veel juridische overheidsinformatie komt echter nog niet verder dan de eerste ster. Zo zijn de beleidsregels van veel uitvoeringsinstanties alleen in PDF gepubliceerd, zonder verbinding naar andere bronnen.²²²⁶

De grootste lacune zien we echter bij de rechtswetenschappelijke literatuur.²²²⁷ Deze wordt met name uitgegeven door commerciële uitgevers²²²⁸ en is slechts mondjesmaat in het publieke domein raadpleegbaar.²²²⁹ *Open access*-initiatieven van universiteiten²²³⁰ zijn weliswaar lovenswaardig, maar komen niet verder dan één ster. Door een gebrek aan onderlinge verbondenheid en vindbaarheid dreigt bovendien continu een risico van marginalisering. Het initiatief 'Rechtencommentaar.nl' heeft steun vanuit de rechtspraktijk, maar is nog niet tot realisatie gekomen.²²³¹ Een fundamenteel probleem dat met betrekking tot de rechtswetenschappelijke literatuur nog moet worden opgelost is de unieke identificatie van de bibliografische objecten²²³²

Maar ook indien juridisch bronmateriaal met vijf sterren beschikbaar is, vergt het gebruiken en combineren van deze data veel kennis, investeringen en vooral regie. Een coördinerende rol van de overheid is daarom geïndiceerd. In dit kader mag het *linked data*-initiatief dan ook worden verwelkomd.²²³³ In dit project wordt een infrastructuur ontwikkeld waarmee links tussen (overheids)data kunnen worden gecreëerd, opgeslagen en uitgewisseld. Hergebruik van, en onderzoek op *linked data* worden met een dergelijke voorziening gefaciliteerd.

Ook met betrekking tot een systeem als MARC, dat op middellange termijn onmisbaar kan worden geacht voor het toegankelijk houden van de groeiende online jurisprudentie-

2225 Zo is er wel een link tussen een (wijzigings)wet en de Kamerstukken die daaraan ten grondslag hebben gelegen, maar is deze link er niet op diep-granulair niveau. Bovendien is er geen link tussen een wetsartikel en de aanhalingen daarvan in Kamerstukken die geen onderdeel uitmaken van het dossier dat op totstandkoming of wijziging van het wetsartikel was gericht.

2226 Bijv. de beleidsregels van de Sociale Verzekeringsbank en de Immigratie- en Naturalisatiedienst.

2227 [Meuwese en van der Wees 2012].

2228 Een kritische houding t.o.v. de uitgevers is te vinden bij o.m. [Frissen 1994], [van der Klis 2005] en [Rikhof 2008b].

2229 Zo biedt uitgeverij Boom sinds enige tijd enkele tijdschriften in *open access* aan.

2230 Bijv. *Utrecht Law Review* en *Amsterdam Law Forum*.

2231 [Piepers en van der Wees 2011].

2232 *Vide supra*: § 4.8.2.

2233 Zie o.m. [Schreijer 2012]. Een laboratoriumversie is d.d. 23-06-2013 te zien op: <linkeddataoverheid.nl>.

verzameling, lijkt een taak voor rechtspraak of rijksoverheid weggelegd: een *single point of truth* voor een dergelijke rating is noodzakelijk om verwarring en wildgroei te voorkomen.

De ontwikkeling van dit juridisch semantisch web opent nieuwe perspectieven voor rechtspraktijk en rechtswetenschap, in verschillende richtingen.

De eerste richting was mede onderwerp van dit onderzoek: het juridisch semantisch web kan een belangrijke bijdrage leveren aan de toegankelijkheid van bronmateriaal. Daarbij kunnen we overigens verder kijken dan regelgeving, rechtspraak en rechtswetenschappelijke literatuur. Voortgaande koppeling met parlementaire informatie ligt natuurlijk voor de hand, maar ook geografische objecten kunnen worden gelinkt aan de daarvoor geldende rechtsnormen²²³⁴ of uitspraken.²²³⁵ Ook zouden rechterlijke uitspraken kunnen worden doorzocht op basis van de erin figurerende advocaten²²³⁶ of rechters.²²³⁷

Daarnaast kan compartimentering van collecties op basis van onderwerpsrelevantie²²³⁸ de bruikbaarheid ervan nog aanzienlijk verhogen. De problemen die zich hierbij voor kunnen doen, moeten niet worden onderschat: er bestaan tal van taxonomieën, soms zelfs meerdere voor één collectie,²²³⁹ en deze zijn niet altijd interoperabel. Ook het automatisch classificeren van documenten levert de nodige problemen op.²²⁴⁰

De ontwikkeling van goede gebruikersinterfaces zal veel aandacht vragen. Er worden steeds meer toepassingen ontwikkeld waarmee *linked data* kunnen worden gevisualiseerd, maar ook hier loert het gevaar van *information overload*; goede samenwerking tussen *interaction designers* en *heavy users* van juridische informatiesystemen is daarom noodzakelijk.²²⁴¹

De tweede richting waarin het juridisch semantisch web perspectieven biedt, is die van (ondersteunend) kwantitatief en analytisch onderzoek. In de rechtspraktijk, de rechtspraak

2234 Deels gebeurt dit reeds. Zo verplicht de Wet ruimtelijke ordening (BWBR0020449) sinds 01-01-2010 om alle planologische visies, plannen, besluiten, verordeningen en algemene maatregelen van bestuur digitaal te vervaardigen en beschikbaar te stellen. Zie daartoe <www.ruimtelijkeplannen.nl>.

2235 Zo is in de Praktijkrichtlijn Gebiedsgerichte Besluiten versie 1.2, <ro-standaarden.geonovum.nl/2012/PRGB/1.2/PRGB2012-v1.2.pdf>, par. 5.3, vastgelegd dat rechterlijke uitspraken met betrekking tot ruimtelijke plannen met ingang van 01-07-2013 als gebiedsgerichte besluiten beschikbaar moeten worden gesteld.

2236 Geregistreerd op het landelijk advocatentableau, dat ex art. 1 Advocatenwet (BWBR0002093) sinds 01-09-2008 (Wet afschaffing procureaat en invoering elektronisch berichtenverkeer (BWBR0023725)) door de Nederlandse Orde van Advocaten wordt onderhouden. Het tableau is toegankelijk op <www.advocatenorde.nl/vind-uw-advocaat>.

2237 Waarvan de meeste gegevens beschikbaar zijn in het Register Beroepgegevens en nevenbetrekkingen Rechterlijke macht <namenlijst.rechtspraak.nl>, dat sinds 01-01-2013 een wettelijke grondslag heeft in art. 44a Wet rechtspositie rechterlijke ambtenaren (BWBR0008365).

2238 *Vide supra*: § 5.2.1.1.

2239 Zo kan EUR-Lex worden doorzocht aan de hand van Eurovoc, maar ook met behulp van een repertorium. Voor de jurisprudentie van het HvJ EU is er bovendien een afzonderlijk repertorium, dat nog twee versies kent: *ante*, resp. *post* het Verdrag van Lissabon.

2240 *Vide supra*: § 5.2.1.2.1.

2241 Juristen zijn niet de beste informatiezoekers. Zij moeten worden onderwezen in informatiegebruik, maar ook zoeksystemen zullen veel meer naar de jurist toe moeten bewegen. Vgl. [de Fijter 2011] en [Rikhof 2010].

in het bijzonder, zou dergelijk onderzoek onderdeel uit kunnen maken van het beleid inzake kennismanagement, te definiëren als:

*Het zodanig inrichten en besturen van de operationele processen in de kennis-waardeketen dat daardoor de realisering van de collectieve ambitie, de doelen en de strategie van de organisatie wordt bevordert.*²²⁴²

Met het juridisch semantisch web zou kennis kunnen worden blootgelegd die zowel vanuit management- als vanuit juridisch-inhoudelijk perspectief van waarde is, en die anderszins niet kan worden gegenereerd. Door de rechtspraak zelf wordt thans nauwelijks systematisch onderzoek gedaan op rechterlijke eindproducten; de kengetallen van de rechtspraak²²⁴³ zijn gebaseerd op informatie uit de primairprocessystemen, kwalitatief onderzoek van vonnissen is gebaseerd op steekproeven.²²⁴⁴ Kwantitatief onderzoek op grotere collecties zou interessante inzichten op kunnen leveren met betrekking tot bijvoorbeeld consistentie, rechtseenheid en begrijpelijkheid van uitspraken.

Daarnaast kan met behulp van *linked data* en (netwerk)statistiek kwantitatief en analytisch onderzoek worden gedaan ter ondersteuning van, en in nauwe samenwerking met juridisch dogmatisch onderzoek.²²⁴⁵ We moeten er daarbij voor waken om de met het juridisch semantisch web mogelijk te exploreren onderzoeksvragen primair te benaderen vanuit de disciplines die daarvoor de methodologische hulpmiddelen aanreiken. Een interdisciplinaire aanpak is hier noodzakelijk, want het is gemakkelijk verdwalen in de *big data*. Informatici, (netwerk)statistici en rechtsgeleerden zullen in nauwe samenwerking en langs de weg van *trial-and-error* de beschikbare data moeten exploreren en analyseren. Alhoewel iedereen daarin zijn eigen specialisme heeft, is interesse voor en een zekere verdieping in het vakgebied van de collega-onderzoekers daarbij een absolute voorwaarde. En alhoewel van ongerichtheid geen sprake mag zijn, moet – zoals vaker bij nieuwe vakgebieden het geval is – in het begin meer ruimte zijn voor methodologische verfijning en exploratieve verkenning dan voor het beantwoorden van al te concrete onderzoeksvragen. Een schat aan intrigerende bevindingen ligt te wachten.

2242 [Weggeman 1997, p. 162].

2243 Zoals bijv. te vinden in de jaarverslagen van de Raad voor de rechtspraak.

2244 Bijv. [Rvdr 2010e].

2245 In de gangbare betekenis van dit woord. Vgl. [Vranken 2010].